

Нарешті, треба рахуватись тут з тими, широко звісними у примітивних народів церемоніями одводу небезпеки від молодого за дефльорацію і шлюб, які для сього символюють віддавання молодой цілому роду, її простітування і т. і.¹

Всі ці оргіастичні елементи, сплітаючись, досягають свого вершка в т. зв. перезві, епілогу весілля, який доходив часами незвичайної «неприличности», так що перед нею, як я вже сказав, спинялась рука найбільш пильних збирачів пам'яток словесної творчості.

Сі паралельні обряди, різнородно переплітаючись між собою в різних варіантах по різних місцевостях, поширювались усе новими паралельними мотивами — релігійними, магічними і символічними образами і обрядами, поезіями на суголосні теми, які надавались для ілюстрації почувань учасників. Так кінець кінцем утворилась та незвичайно багата і складна драматична дія, чи «літургія», як її називав пок. Вовк, що становить іпсисит в світовім фольклорі, а для дослідника соціальної еволюції і словесного мистецтва українського народу являється незрівняним в багатстві матеріалу архівом, далеко ще не проаналізованим вповні, не систематизованим, тим менше — не хронологізованим в подробицях.

Ся подружня дія поділяється, як відомо, на три головні акти:

Сватання, Заручини, Весілля.

Останнє знов-таки розпадається на цілий ряд дій, з котрих одмітимо тільки важніше:

Приготовчі церемонії в домі молодой, почасти і молодого — виття вінців, виготовлення «райського дерева» (гильця), весільних хлібів: коровая і різних поменших обрядових печив — і запросини роду на весілля.

Поїзд молодого до двору молодой, її «продажа».

Виїзд до церкви на вінчання і відвіз посагу.

Розділ короваю і перевіз молодой до дому молодого.

Комора.

Перезва.

Кожний з трьох головних актів повторяє в собі деякі мотиви попереднього, так що заручини містять у собі церемонію сватання, з додатком нових обрядів, а весілля знов-таки повторює мотиви попередніх актів, покриваючи їх ще більшим багатством мотивів. Можна думати, що сватання було першою, найменш розвиненою формою «брачного обичаю», як його зве наш старий літописець, і вона колись да-

¹ Початки громадянства, с. 165.

вала уже сама по собі молодому право на пожиття з дівчиною. Потім прийшла більш розвинена форма «заручин», і нарешті — найбільш розвинений, весільний обряд. Всі три нинішні акти виглядають, властиво, як самостійні форми або варіанти подружньої дії, а не послідовні стадії одного і того ж обряду. Перший — сорозмірно простий, обмежується обрядовими, «законними річами» сватів і батьків. В другім приходять учасниками оба роди, творячи хори, які своїми співами толкують, інтерпретують ситуації і почуття дійових осіб: молодої, молодого, батьків, родів. Дія набирає повного драматизму: партії ліричні, сольові переплітаються з сими хорами. В третім ся драматична дія розгортується в незвичайно багату і складну систему релігійних обрядів і символічних актів, які переплітаються то ліричними картинами, то жартливими «перекорами», які ослаблюють ліричне напруження, щоб воно не перейшло в трагедію і не нарушило радісного, «весільного» настрою цілого дійства¹.

Протягом століть свого оброблення воно втягнуло в себе масу матеріалу. Нераз новіші складники витиснули старші, поробили прогалини в старім плані, перебили розвій основної гадки, — але zarazом розцвітили первісну, очевидно, далеко простішу, схематичнішу дію перлами поезії, фантазії, чудовими символічними образами, розкішними подробицями. Серед тисяч мотивів, які збіглись в варіантах ХІХ віку (тисяч — цілком арифметично: один звід Чубинського містить до півтори тисячі п'ес), ми стрічаємо прегарні п'еси як

¹ Нагадаю дещо з сеї весільної гумористики:

Іжте, бояре, капусту,
 Іжте, капуста тлуста!
 — Комара задушили,
 Капусту промастили!
 Додому, дружечки, додому —
 Свиням мішати полову
 — А ви, бояре, за нами —
 Істи полову з свинями.
 Не боялисьте Бога, не наїлись-
 те ся дома,
 Сорому не знаєте, в запаски
 ховаєте!
 — Ми люде подорожні, у нас
 запаски порожні!
 Или бояре, Или, цілого вола з'їли,
 По столу качаючи, у попіл
 вмачаючи.
 На столі ні кісточки, під столом
 ні кришечки!
 Світилка як шпилька при столі,
 На їй сорочка не її!

Прийшла сусіда, торкає —
 «Скидай сорочку, смеркає!»
 — Ой матінко ж ти моя, та не
 роби міні сорома,
 Прийду додому, скину сама!
 Старший боярин як болван,
 Витріщив очі як баран,
 Голова його в полові, шапка
 його в соломі,
 Личком підперезався, у бояре
 вбрався.
 Мир — миром, пироги з сиром,
 Вареники в маслі, ви дружечки
 красні,
 Помиримось!
 Мир — миром, пироги з сиром,
 Вареники в маслі, бояре погані,
 Не миримось!
 (Чуб., 206, 260, 307, 392; Етн. мат.,
 ХІХ, с. 68).

Да нехай я побачу свою доню,
Чи хороше да поряжена, чи в добрий час да посажена
(там же, с. 158, потім як в попереднім).

Ой великий двір, да невеликий збір, По батенька рідненького.
Пошлю зозулю, пошлю малесеньку
По матінку рідненьку.
Не вся моя родинонька! Ні солов'я з саду, ні батенька з раю,
Та нема родини ні половини —
Нема мого батенька.
Пошлю соловейка, пошлю маленького
Ні родини з України! (Чуб., 808).

Як взірці легкого гумору наведу сі дві п'єси:

Наїхали гостоньки — з чужої сторони,
Взялися підпивати, Марисю намовляти:
— Ідь, Марисенько, ідь — в нашу сторононьку,
До нас, Марисю, до нас — добре тобі буде в нас!
В нас гори золотії, травоньки шовковії,
Річеньки медовії, стіноньки золотії!
Прилетіла зозуленька та й стала ковати,
Стала ковати — всім правду казати:
Світ же я облітала, а того не видала,
Всюди гори землянії, травоньки зеленії,
Річеньки водянії, стіни деревлянії (Чуб., 407).

Говорило пиво, говорило пиво Говорив же пан Іванко до свого
Та до своєї пивоварочки: ж паноченька:
— Як ви мене доварите, то ви — Як ви мене не ожените, так ви мене не вдержите
Ані в бочках, ані в кухвочках — Ані в полі, ані в дворі,
Ані в широзлотних кухвочках. Ані на воронім коні (Чуб., III, 82, 226).

На тім кінчаю виписки, щоб не розширяти занадто цього розділу.

Еротика. Величезна маса мотивів, які скупчилися в різних варіантах подружнього обряду, збіглась сюди з різних моментів в відносинах парубоцтва і дівочтва. Так як різдвяні свята, через те що заховали в найбільшій силі стару обрядовість, попритягали до себе і згрумадили масу різних мотивів, оголотивши інші свята річного господарського календаря, — так подружні церемонії і спеціально весілля, розвиваючи свою обрядову сторону, виявили таку ж силу притягання в сфері відносин обох половин молодіжи. Парування, що розвивалося в різних формах і стадіях, поки доходило до свого завершення в тривкім подружжі, маніфестованім весільними церемоніями, поволі розгубило свої старі форми, і тільки деякі невеличкі фрагменти старої обрядовості і зв'язаної з нею словесності заціліли при старих святах річного календаря. Найбільше знов-таки при різдвяних обрядах, в формах величання молодшим членам родини

ни, менше — в веснянках і гаївках, в останках старого «волочильного», «красної горки» тощо; ще менше в піснях кельцальних та купальських, які майже до останку зникли під натиском духовенства та поліції. Сходини ж молодіжи на «вулиці» і на «досвітках», як я вже зазначив, втрачали майже до решти свої старі репертуари, прийнявши нові ліричні мотиви, витворені в останніх століттях.

Тим часом, судячи, напр., з наведених інвектив Стоглава і білоруських великодніх аналогій, треба думати, що колись і весняні і літні обряди зовсім не обмежались тими забавами на вигоні, під церквою, чи в лісі, при воді. Вони відправлялись у селі, по хатах, так як обжинки і коляди, на посидженнях, при трапезах, при роботі і, очевидно, гуртовали коло себе великі комплекси пісень і всякого роду обрядових дій. І сходини молодіжи на «ігрищах межі селами», «у воді», на різних традицією усвячених місцях, в зв'язку з певними святами чи порами року, також були зв'язані, очевидно, з аналогічними — тільки далеко багатшими іграми, хороводами, драматичними діями, які зацілилися в весняних фрагментах, в різних деталях весільного обряду і т. п.

Я висловив вище здогад — сильніше акцентувати його поки що не вважаю можливим — що нинішня весільна обрядовість розвиває київські (полянські) «брачні обичаї», згадані літописцем. А передподружне і подружне парування на «ігрищах» та «у воді» відповідало парувальним і подружнім церемоніям по інших місцях, у інших племен, так як се велося у них в тих часах, в X—XI вв. і пізніше, до поширення київського весільного обряду.

Київський обичай розвинув дружинні мотиви молодецької громади, надав їй різні атрибути князівсько-боярського ладу, що з Києва розходивсь по периферії: мабуть, київським взірцем завдячуємо «князя — княгиню» і «бояр» весільного обряду, як і різні аналогічні подробиці в величальних піснях. З другого боку, він, мабуть, як я зазначив, увів в систему сих обичаїв і церковне вінчання як княжу та боярську практику. Тим положив початок своєрідній амальгамі християнських мотивів з елементами старих релігійних обрядів, яку бачимо тепер в весільнім обряді, а збив на другий план ті церемонії, котрими санкціонувалось подружжя перед тим: обряди коло води, жертви предкам (дідькам) — сторожам і протекторам домашнього огнища, сьому огнищу самому і т. д. — так що дещо заховалось лише місцями, і тільки культ хліба зівставсь доволі яскраво і загально зазначеним.

Ті ж форми, в яких заключались подружжя перед роз-

повсюдненням сих київських обичаїв і церковного вінчання по інших місцях, почасти влились в ті новіші церемонії, які практикувались з сходами і забавами молодіжи, які затративши своє ритуальне значення — заключення подружжя, вони заховали все-таки дещо з своїх мотивів в традиційних святничних грах та формах передподружнього зближення. Комбінуючи їх з деякими весільними подробицями, можна б старатись відтворити вигляди подружнього ритуалу і його словесних форм, т[ак] ск[азати] провінціальних, не полянських, і колишні сходи молодіжи, які тепер в «улиці» й «вечірницях» затратили зовсім обрядовий характер, але, без сумніву, його колись мали.

Отже, коротко формулюючи свою гіпотезу, я ставлю її в такій стилізації як завдання для детальнішого студювання і перевірки:

Сходи молодіжи для забави, «свщевання» і парування в різних формах практикувались, очевидно, у всіх наших племен від непам'ятних часів. При тім молодці і дівчата виступали групами більш або менш організованими, які являються прототипами пізнішої «парубоцької» й «дівоцької громади»¹. Більше організованою половиною була парубочка, яка служила взірцем для організації дівоцької половини. Розвійованні сили впливав на консолідацію і організацію молодецької громади чи дружини, котрої мотиви в ослабленій формі засвоювались громадою дівоцькою. Паралельне існування їх засвідчене, напр., отсею весільною співанкою:

Слухайте, бояре, де голуб гуде?
То не голуб гуде, то Іван

гомонить —

Молодецтво здає.

— Натє вам, бояре, молодецтво

мое,

І стрілку, і лучок і передній
топичок!

Слухайте, дружечки, де голубка
гуде?

Не голубка гуде, Марусенька
гомонить,

Дівовання здає.

— Натє вам, дружечки, дівовання

мое,
Шапку і вінок і первий починок
(Чуб., с. 373).

Молодець, женячись, виходить з воєнної молодецької дружини, складаючи зброю на руки товаришів. В подібних фор-

¹ Сей термін поколінної «громади» виступає, напр., в пісні «Роман зілля копає» (Чуб., с. 68):

Поніс його до ради —
До чоловічої громади:
А чоловіки його не знали,
Та й в рученьки не брали...
Поніс його до ради —
До жіночої громади...

потім: До парубоцької громади

нарешті: Та поніс його до ради —
До дівоцької громади,
А дівочки його пізнали:
Та й в рученьки забрали:
Та се зілля барвінець,
Буде дівкам на вінець!

мах, за сим взірцем, представляється і вихід дівчини з дівоцької громади. І тут і там «дружки», товариші з громади,— тільки в молодецькій громаді вони вже прибрали назву «бояр».

Сходини сих громад, парубоцької і дівоцької, відбувались або принагідно, з приводу різних свят і публічних обходів, або в спеціально на те призначені пори року, епізодично чи більш постійно, сезонно, на окремих, традицією освячених місцях, під голим небом і в спеціальних хатах, як по сезону.

Сходини, зв'язані з вегетаційними святами і церемоніями, в зв'язку з ними мусили набирати оргіастичного характеру, який проступає в деяких деталях весільного обряду і весняних та літніх забавах і грах.

Поза тим вони служили для парування — або як передвступні забави, які мали на меті зближення, знайомість, порозуміння молодців і дівчат, або як форма самого парування, яке дійсно заходило тут же, на грищах і забавах, між обома групами, молодецькою і дівочою. Деякі гри і забави (особливо весняні), що в різних стилізованих і символізованих образах представляють заволодіння молодцем дівчини, правдоподібно віддають досить близько старі форми сього парування — в варіантах дещо змінених, часом дуже мало змінених — тільки з заміною хлопців-учасників дівчатами, підлітками, які часом ще носять назву парубків, а часом уже й зовсім затратили про них пам'ять.

Різні переживання, особливо досвідчанні звичаї спільного спання парубків і дівчат, не полишають ніякого сумніву в існуванні колись дуже свобідного парування нежонатой молодіжи. Се загальноконстатований факт. При тім звичайно приймається, що таке свобідне пожиття між молодцями і дівчатами існувало до подружжя. Так воно звичайно буває — причім при існуванні тісної товариської солідарності в дружинній, парубоцькій верстві часто і по ожененню вважається злим тоном бути занадто ригористом в своїх правах на жінку супроти своїх «дружків». Але бувають і такі практики, що моногамічне подружжя стає уділом тільки багатших, сильніших, старших людей, які можуть прогосподувати сім'ю і вести відповідне для того господарство. Отже, тим часом як частина парубків згодом переженюється і виходить з спільного куреня, значна частина «старих парубків» далі застається в спільнім куріню з молодіжжю і спільними жінками. Хоча у нас, з розвитком хліборобства і родинної спілки після розселення, моногамне подружжя мусило ставати нормою всезагальнішою,— проте належало б зостановитись, чи не знайдеться і у нас останків

і такого «парубоцького» пожиття на цілий вік (як се бувало потім звичаєм особливо відданих військовому ділу січовиків).

З певними ваганнями і збочіннями, викликуваними спеціальними колонізаційними обставинами, загальна еволюція йшла в напрямі розвитку родинного життя коштом вільних сексуальних відносин нежонатого парубоцтва і дівочтва. Господарство потребувало рук, родина спішила можливо скорше увести своїх молодших членів до хазяйської праці, можливо обмежити час парубоцтва і дівочтва, можливо скорше «окрутити» своїх парубків і дівчат. Громадська опінія, котра перед тим, як бачимо у багатьох народів, могла як раз захвалювати, з мотивів економічних і всяких інших (напр., інтересів оборони, війни), стан свобідний, безженний, молодецький, — тепер настоює на можливим обмеженні молодецької сваволі. Сходина молодіжи відходять на другий план, для «отецьких синів і доньок» підшукується пара безпосередньо з-під рідної стріхи — вони виступають як «кандидати супружного стану» в окруженні своєї родини, в батьківськiм домі, як то ми бачили в перегляді різдвяного репертуару. Тут виступає перед нами в усій своїй силі перевага родини, — тим часом як у весняних і літніх обрядах і забавах бачимо свобідні громади, парубоцьку і дівочку. Складається й нова мораль — непорушеної дівочької честі. Величається новий образ дівчини, яка пильно береже себе — «свій вінок» чи «свій сад» від усяких спокус, для будучого чоловіка. «Грища» та «вечірки» трактуються вже як речі з родинною мораллю мало згідні¹.

Сі дві системи відносин між молодіжжю, дві моралі, дві точки погляду на відносини еротичні, сексуальні, боролись

¹ Ой садись, дівочко, на возі, та покидай батькові норови:

Первіі норовки — вечорки,

Другіі норовки — попрядки,

Третіі норовки — ігрища:

Коло тебе нагаечка засвище! (Чуб., III, с. 401).

Наведу отсі замітки з Слобідщини (Сборникъ харьков. ист. ф., т. XVII, с. 209), котрими пояснюється, чому практика вечорниць тримається далі, неважаючи на всю боротьбу з ними: багатші родини не пускають доньок на вечорниці, хоч синам не боронять туди ходити; бідні хоч і признають, що роблять не добре, пускаючи доньок на вечорниці, але толкуються тим, що при зимовій тісноті в хаті дівчатам нема де прясти, вони можуть більше зробити на вечорниці, і саме ночування дорослих дітей в своїй хаті заважає. Не корисним рахують також позбавляти їх тих товариських, громадських зв'язків, котрі дає товаришування на вечорниці. Нарешті вважають несправедливим відмовляти своїм дітям тої свободи, котру батьки зазнали за своєї молодості:

не вольно вже парубкам з дівчатами гуляти?

по чім же вони молодість свою будуть знати! (Супліка на попа).

довго, може, навіть треба сказати — завсіди. Невважаючи на перевагу, яка взяла в селянським житті та друга мораль— родини, моногамії, дівочької честі і стиду,— пошуквання за старшими формами пожиття і еротики, не тільки в етнології, але і в словесній творчості, будуть не безплідні, я певен. Напр., зверну увагу на отсю співанку:

Через наше сільце везено деревце —

Приспів: Стояло світило зірочок чотири,

А з того деревця роблено комірку —

Стояло світило місяців чотири,

А у тій комірці роблено кроватку —

Стояло світило зірочок чотири,

На тій кроватці дівочки спали —

... місяців чотири,

Дівочки спали — пісеньки співали —

... зірочок чотири (Чуб., 130).

Дві групи, молодецька і дівоча, тут представлені в виді чотирьох місяців і чотирьох зірок, звичайної алегорії молодців і дівчат. Сі групові величання дуже розповсюднені і мають силу варіантів; наведений дуже інтересний тим, що в нім маємо образ дівочької госпо́ди, до котрої приходять місяці-молодці. (Підчеркую принагідно подробицю — співучасть сеї дівочької госпо́ди: без сумніву, стара пісенність і взагалі поетична творчість дуже багато завдячує сим спільним господам молодіжи ¹.)

В інших варіантах сеї співанки, розповсюдненої на цілім просторі України, від Карпат до Дону, так само на Білорусі,— комори вже нема ², і виступають против себе дві рівночисленні групи, хлопців і дівчат— сім і сім, чотири і чотири, три і три, дві і дві, що величаються поіменно, найчастіше в тім же образі місяців, зізд:

¹ Один з кращих обсерваторів примітивного життя фон ден Штайнен звернув увагу на незвичайну співлюбність сучасних «мужеських домів» полудневоамериканських індіан: «Співають при всяких okazіяx, які викликають чи горе, чи радість, і як се можливо буває, то ще звечора, як також і після свята, коли старшина наказе лови на другий день, то замість благородно полягати спати, поки прийде час раннього вставання,— вони збираються до агбе (мужеського куреня) на свій ловецький спів, і найбільш завзяті співають до рана; ціле плем'я робить враження мужеського співацького товариства, набраного з ловців, котрого члени зобов'язались до сорок літ не женитись, а жити спільно в своїм клубі» (K. von den Steinen, Unter den Nitur-völkern Zentral-Brasiliens, 2 вид., с. 367).

² За переходовий можна вважати, напр., сей кобринський варіант:

Через тое сільце везене деревце,

Я з того деревця світільку збудую,

Навколо вмалюю.

Ой вималювала три місяці ясных,

Три молодці красних.

Ой вималювала три зіроньки ясных

Три дівоньки красних

(Сборникъ акад., т. 89, № 40).